

Konstprogram: KUR - Ulleråker med underrubriken Farvatten - droppa, forsa, stänk är ett styrdokument för den offentliga konsten inom stadsutvecklingsprojekt Ulleråker.

Programhandlingen ligger till grund för kulturnämndens konstinvesteringar i området, det kan vara offentlig konst till parker, torgbildningar och grönområden men också inom verksamheter såsom skolor och förskolor. Konstprogrammet är även utgångspunkt för de konstsatningar som sker i samverkan med bolag och byggaktörer. Begreppet KUR relaterar till platsen, tar avstamp i historiken i området och pekar framåt. Underrubriken relaterar till dricksvattentäkten i området och Fyrisån.

Den offentliga konsten i Ulleråker kommer att utgå ifrån platsens dåtid, nutid och framtid. Dialogarbeten med invånare är en viktig del av processen. Konstprojektet kommer att pågå under många år och såväl nationella som internationella konstnärer kommer skapa konst för området.

Konstprogram: KUR - KONSTULLERÅKER, Farvatten - droppa, forsa, stänk

”Ulleråker kommer att bjuda på en oslagbar mix av stad och natur, med goda kommunikationer i en spännande blandning av modern arkitektur och historiska miljöer. Här kommer det att skapas förutsättningar för ett spännande och händelserikt stadsrum att passera och att vistas i. För mig är det önskvärt att konsten i Ulleråker tar tillvara områdets historiska värden, präglas av mångfald samt bidrar till stadsdelens attraktivitet och hållbarhet.”

Erik Pelling,
kommunalråd Uppsala kommun

”Ulleråkers historia rymmer viktiga och brännande frågor för konsten att förhålla sig till - inte minst kring hur vårt samhälle sett på psykisk ohälsa och funktionshinder. Då var Ulleråker en plats där människor isolerades från det omgivande samhället, men också en miljö för bot och behandling. När området nu omformas är det lätt att kunskapen om dess kulturarv vittrar bort. Då hoppas jag att konsten ska kunna hjälpa oss alla, och inte minst de som ska bo och verka i det nya Ulleråker som växer fram, att reflektera kring platsens historia i alla dess nyanser.”

Peter Gustavsson,
dåvarande ordförande kulturnämnden Uppsala kommun

”Stadsrummet ska vårdas och utvecklas med utgångspunkt i Ulleråkers berättelse och utifrån hållbar vattenmiljö och hållbara resval. Offentlig konst utifrån platsens historia och de människor som vistas där möjliggör att det förflutna sammanbinds med nutiden och framtiden. Därmed blir konsten ett viktigt verktyg för att stärka områdets identitet och bidrar med värden genom att skapa sammanhang och anknytning till platsen för de människor som bor, verkar eller besöker Ulleråker.”

Kristina Mårtensson,
dåvarande projektchef Ulleråker-projektet Uppsala kommun

”Vi vet att miljöns utformning påverkar oss i djup och bred bemärkelse. Konsten i den gemensamma miljön ger oss möjlighet att reflektera över oss själva och omvärlden och relatera till det vi har gemensamt och som håller oss samman. Konsten i Ulleråker ska med fördel utgå från och skapa nyfikenhet kring platsens historia, den nya stadsdelen som växer fram och i vid bemärkelse inspirera de som bor och vistas där att utforska tiden vi lever i och de komplexa sammanhang vi befinner oss i.”

Ann Magnusson,
konstkonsult och projektledare AM Public

”Det är bra om områdets historia kan speglas i konsten. I bästa fall kan konsten få människor att reflektera över sin omgivning. Det skulle vara intressant och värdefullt om konstnärerna kan försöka spegla patienterna och den historia de har haft. Det finns flera aspekter av historien. Ser man till psykiatrins historia så finns det många som har starka uppfattningar både i positiv och negativ bemärkelse. Det gäller att se till båda perspektiven.”

Urban Josefsson,
museichef Medicinhistoriska museet, Uppsala universitet

Omslaget: Akvarellteckningen är material från det konstnärliga dialogarbetet med invånare som Katarina Sundkvist Zohari och Helena Laukkanen från konstnärgruppen HAKA genomförde 2018.

Förord.....	01
Inledning.....	03
Förstudier dialogarbeten och följeskribent.....	04
Konstprogrammet.....	06
Konstprogrammets förutsättningar	06
Konst i det offentliga rummet	08
Konstens bärande betydelse i samhället.....	09
Konstens förmåga att placera människan i centrum	10
Vad kan konst vara i dag?	10
Nya tekniker.....	12
Byggnadsanknuten konst.....	12
Institutionskonst.....	13
Befintlig konst i Ulleråker	13
Konst för alla i det nya Ulleråker	13
Ulleråkers historia	16
Historiska värden	21
KUR-Konst Ulleråker	
Tema: FARVATTEN – DROPPA, FORSA, STÄNK	22
Vattnets påverkan i våra liv.....	23
Vattnet är en nödvändighet	23
Temat i området.....	23
Uppsalaåsen	27
Fyrisån	27
Behovsprogram för konstnärlig gestaltning i Ulleråker	28
Hållbar stadsmiljö	28
Samverkan med byggaktörer.....	29
Platser för konstnärliga uppdrag.....	30
Vattentornet	31
Torgytor.....	31
Tallstråket	34
Begravningsplatsen.....	34
Årummet	36

Förord

Arbetet med det här konstprogrammet har startat tidigt i stadsutvecklingsprojektet Ulleråker, därför har det varit en intressant utmaning att ta ett helhetsgrepp om konstgestaltningen. I relation till planprocessen och i dialog med representanter från Uppsala kommun och andra involverade har en konstnärlig vision om Ulleråker formulerats för hela stadsdelen med ett tydligt konstnärligt programinnehåll. Projektet är omfattande, både vad gäller tid och geografisk utbredning, och ställer krav på en kontinuerlig återkoppling mellan byggprojektet och konstprojektens framväxt för att säkra en väl genomförd process.

Det sammanhållande namnet på konstprogrammet är KUR – Konst Ulleråker. Begreppet relaterar till platsen och tar avstamp i områdets historia. Synonymer till KUR är exempelvis läkemetod, terapi, uppvaktning, hyllning, uppmärksamhet, skjul, kiosk, hytt och regntak. I den sumeriska mytologin bär ordet även betydelsen berg, främmande land, undervärlden och den första draken. På samma gång som begreppet KUR är öppet för tolkning har det förmågan att särskilja Ulleråker från andra pågående stadsutvecklingsprojekt i Sverige och bidra med unika värden till platsen.

Undertemat för konstprogrammet är Farvatten - droppa, forsa, stänk. Temat utgår från att stadsdelen Ulleråker är uppbyggd på Uppsalas dricksvattentäkt. Det ger såklart speciella förutsättningar för hur infrastruktur i området får projekteras, byggas och förvaltas. Dessutom har Fyrisån sin historia här i området som transportled och rekreativt område.

Vatten berör oss alla fysiskt, mentalt, sinnligt och inte minst ekologiskt och globalt. Civilisationen kräver friskt vatten. Vatten som element och metafor har dessutom inspirerat konstnärer och andra genom hela mänsklighetens historia. Det är ett tema och ett ämne som kan ge infallsvinklar på flera nivåer under hela konstprogrammets framväxt på ett symboliskt, gestaltningsmässigt och pedagogiskt sätt.

Min erfarenhet är att konsten och de konstnärliga metoderna är av stor vikt i utvecklingen av våra stadsmiljöer i ett hållbart samhälle. Konsten berikar alla människors vardag och kan ge kreativa infallsvinklar på bland annat sociala, ekonomiska och ekologiska frågor. Konsten berör oss på ett personligt plan men kan också få oss att relatera till och reflektera över det samhälle vi lever i. En satsning på konsten i Ulleråker visar ur flera infallsvinklar på kommunens ambitionsnivå med den nya stadsdelen och stärker Uppsalas position som en vital kulturkommun, både ekonomiskt, politiskt och socialt.

“Never before has what we call art been so important to western societies: more art museums are being built than ever before, art exhibitions attract a mass audience, the art world has not only expanded globally but also socially-up to the point where a London journalist calls art “the social lubricant of our great city”(1) – and probably no other profession has received such a dramatic boost in status as the artist, who perfectly embodies today’s prevailing idea of a creative, self-determined subjectivity. Even though from this empirical perspective it is evident that art has a substantial impact, it is much less clear how this impact actually functions.”

(How to do things with art, Dorothea von Hantelmann, documents, by JRP/Ringier & Les Presses Du Réel, s. 8-9, 2010)

Ann Magnusson,
Konstkonsult och projektledare AM Public

Inledning

Det sammanhållande namnet på konstprogrammet är KUR – Konst Ulleråker med underrubriken Farvatten - droppa, forsa, stänk. Begreppet KUR relaterar till platsen, tar avstamp i områdets historia och pekar framåt. Underrubriken relaterar till dricksvattentäkten i området, Fyrisån och vatten som resurs ur olika perspektiv. Målet med konstprogrammet är att ta ett helhetsperspektiv kring stadsutvecklingsområdet Ulleråker ur ett konstnärligt gestaltungs-perspektiv så att utvecklingen följer konstprogrammets övergripande vision och förhållningsätt.

Den offentliga konsten som skapas i området ska utgå från och bland annat inspireras av platsens historia och omgivande natur, arkitektur, mötesplatser, torg och intilliggande bebyggelse. Konstprogrammet pekar ut teman och det pekar också ut både befintliga och nya platser för konst i Ulleråker. Det gör att konstnärligt arbete genomsyrar helhetsutvecklingen av stadsdelen.

Inom ramarna för konstprogrammet finns det utrymme att bjuda in konstnärer som arbetar med olika typer av samtida konstnärliga uttryck. Valet av konstnärer, process och genomförande följer LOU (Lagen om offentlig upphandling) och Uppsala kommuns riktlinjer för offentlig konst. Arbetet med konstprogrammet har utvecklats efter möten, intervjuer och samtal med representanter från Uppsala kommun under våren och hösten 2017.

”Den offentliga konsten som skapas i området ska utgå från och bland annat inspireras av platsens historia. . .”

Förstudier dialogarbeten och följeskribent

Arbetet med konstprogrammet har genomförts parallellt med två konstnärliga förstudier av konstnärerna Sara Vide Ericson och Camille Norment. Förstudierna utgår från konstprogrammets inriktning och ligger till grund för kommande konstnärliga gestaltungs-uppdrag. I projektet genomförs också dialogarbeten med invånare både inom de konstnärliga förstudierna och som fristående projekt. Följeskribenten Frida Sandström har skrivit om den offentliga konstens framväxt i stadsutvecklingsprojektet.

Fotografi från Sara-Vide Ericsons konstnärliga förstudie "Vattenlös" i Ulleråker.
Foto: Sara-Vide Ericson

Konstprogrammet

Konstprogrammet för Ulleråker lägger grunden för kommunens arbete med konsten i området och är framförallt ett planeringsstöd och styrdokument för Uppsala kommun, byggaktörer och andra parter som ingår i utvecklingen av området. Konstprogrammets förutsättningar påverkas av riktlinjer, politiska visioner och projektets vision. Det skapar både möjligheter och begränsningar. Konstprogrammet förhåller sig till Uppsala kommuns organisatoriska, ekonomiska och juridiska förutsättningar, liksom till platsens historia, planförutsättningar samt den offentliga konst som redan finns i området.

Konstsatsningen i Ulleråker blir en samhällsnyttig investering på flera plan. Konsten skapar dynamik i stadsbilden, tillför oväntade inslag i vardagen, utmanar våra sinnen och bidrar till ökad ömsesidighet mellan människor. Den gör att människor känner större omsorg om sin miljö. Konstsatsningen kan stärka Ulleråker som plats och skapa möjligheter för nya nätverk och kreativa samverkansformer mellan kommunen, det lokala, nationella och internationella konstlivet, akademi och universitet, museum, vänorter och näringslivet.

Konstprogrammets förutsättningar

Konstprogrammet ska inte beskriva i detalj hur inbjudna konstnärer i projektet ska tolka det övergripande temat, vilka specifika material de ska arbeta i, eller definiera utförande och skala för verken. Men konstnärerna ska på olika vis relatera till konstprogrammets tema och projektets och platsens visioner och förutsättningar. Konstnärerna ska dessutom hantera frågor kring hållbarhet och konstverkens livslängd ur olika infallsvinklar, gestaltningmässigt, tekniskt och säkerhetsmässigt. På så sätt sätter konstprogrammet ramarna för alla konstprojekt utan att styra enskilda konstprojekt. →

"... konstnärerna ska på olika vis relatera till konstprogrammets tema och projektets och platsens visioner och förutsättningar."

Några grundläggande frågeställningar för en väl genomförd konstprocess:

- Storlek på och fördelning av konstbudget, genomförandeprocessen och styrningen av hela arbetet med att ta fram konsten.
- Hur de konstnärliga gestaltningsprocesserna kommer in i det allmänna gestaltningsarbetet och hur de står i relation till konstprogrammets intentioner.
- Samverkan i byggprojektet mellan olika förvaltningar.
- Att konstnärerna involveras i gestaltningsprocesserna och i pågående samarbeten och aktiviteter.
- Ett dynamiskt och intressant urval av konstnärer.
- Kommunikationen och konststatsningarna integreras i det övriga kommunikationsarbetet kring Ulleråker. ■

Konst i det offentliga rummet

Den offentliga konsten förutsätter att alla har tillgång till ett öppet demokratiskt offentligt rum. Begreppet offentligt rum definieras juridiskt som en fysiskt avgränsad plats som människor har tillgång till och som ägs av det allmänna. När Uppsala kommun satsar på offentlig konst grundar det sig i politiska beslut som understryker vikten av ett gemensamt offentligt rum som invånare har tillgång till.

I Sverige finns fortfarande relativt goda möjligheter att påverka utformningen av den gemensamma miljön, genom konst, arkitektur och design. Men det är ingen självklarhet om vi ser oss i världen. Konsten har historiskt använts för att framhäva rådande värderingar eller för att gestalta makt. Det är fortfarande i dag på många håll tydligt att konst och arkitektur uttrycker ideologiskt och politiskt influerade ställningstaganden som speglar synen på människan.

Konstens bärande betydelse i samhället

*”Kulturens betydelse ligger i att den är systemövergripande, det vill säga den genomsyrar hela det sociala och ekonomiska livet i städer och regioner. Kulturen är inte bara en specifik bransch och sektor för sig, utan påverkar i grunden andra branscher och andra system. Kulturen utgör substansen i den plattform som möjliggör förändring och en effektiv, innovationsbaserad kommunikation. Kulturen är både katalysator och motor för lokala utvecklingsprocesser. Den både sätter igång och driver samhällsutvecklingen”.*¹

Stadens centrum utgör ofta en naturliga arena för möten, rekreation, handel och nöje för boende och besökande och bör utformas med omsorg. Här samspelar parker, torg och gator med stadens offentliga och kommersiella byggnader. Utöver den byggda miljön bidrar ett livligt gatuliv, utomhusaktiviteter, kaféer och restauranger, musik och konst till en aktiv, spännande och levande stad. Arkitektur- och stadsplaneringskritikern Jane Jacobs har beskrivit staden som ett eget ekosystem där olika kvaliteter och värden samverkar.

Jane Jacobs lyfter dessa värden:

Funktionsvärden – stadens organisatoriska och materiella kännetecken som gör att livet fungerar på ett effektivt, hållbart och praktiskt sätt.

Gestaltningvärden – stadens byggda och naturliga miljö som skapar platsens själ och identitet och gör den spännande, vacker och personlig.

Kulturvärden – staden i antropologisk mening, det mänskliga livet i staden, dess känsla, möten, människor, livsstilar och händelser.²

Det är vanligt att städer har väl utvecklade planeringssystem för en stads funktionsvärden. För arbetet med städernas gestaltning och folkliv finns däremot inte samma utvecklade systematik. Enligt Jane Jacobs är det viktigt att konst och kultursektorn involveras i ett tidigt skede av en stads planeringsprocesser. Hon understryker att ovanstående värden bör förstås som en helhet. Att tala om en hållbar utveckling i ett samhälle innebär att de ekologiska, sociala, ekonomiska och kulturella värdena samspelar och förstärker varandra.³

Konstens förmåga att placera människan i centrum

Konst och kultur har en bärande betydelse i samhällsbyggandet när den kan placera människan i centrum och påverka betraktaren emotionellt, rumsligt, fysiskt, sinnligt och intellektuellt. Konsten har kapacitet att tala till det personliga och allmänmänskliga i oss och skapa rum för förståelse och acceptans för andra människor. Den ger oss alternativ att förnimma och gestalta världen och uttrycka känslor som inte alltid kan formuleras i ord. Konsten är betydelsefull för vår självkänsla och identitetsbildning och därmed även för människan som kulturvarelse.

Vad kan konst vara i dag?

Konstnärer arbetar i dag på många olika sätt med så kallade traditionella uttryck som skulptur och måleri men också i många andra skilda medier som ljus, ljud, fotografi, installationer, performance och video. Konsten kan bidra till att försköna en plats men också i vidare mening bidra till att skapa innehåll och sammanhang. Konsten kan vara platsspecifik och utgå från och på olika sätt relatera till det sammanhang som den har placerats i. Den kan placeras solitärt eller integreras i arkitekturen och miljön på olika sätt, vara tillfällig och innehålla interaktiva element.

1. Pier Luigi Sacco i Mikael Löfgren, Inga undantag, värdeskapande i små och medelstora samtidskonsthallar. s. 13: 2015.

2. Jane Jacobs, Den amerikanska storstadens liv och förfall, 2005.

3. Jane Jacobs, Den amerikanska storstadens liv och förfall, 2005.

Från konstnären Eija-Liisa Ahtilas studio där videoverket spelas in med skådespelare framför "green screen".
Foto: Eija-Liisa Ahtila

Nya tekniker

I dag arbetar konstnärer med helt nya tekniker, uttryck och material än för några årtionden sedan, till exempel digitala medier, ljus, video och ljud. Det är ett utforskande arbete som ställer krav på ökad kunskap kring hållbarhet och livslängd för konstverket. Det krävs skötselbeskrivningar och förvaltning. I dag är det vanligt med integrerade verk som skapas genom samarbeten mellan konstnärer, arkitekter och landskapsarkitekter. Det är dessutom allt vanligare med tillfälliga konstverk och installationer. Dessa verk utspelar sig under en kort tid. Det kan exempelvis röra sig om social interaktion, pedagogiska projekt, iscensättande och utforskande av ett tillstånd eller genom att testa ett kreativt förhållningssätt på en specifik situation. För att uppnå en bra helhet med starka enskilda konstprojekt i Ulleråker krävs goda förutsättningar för samarbeten mellan olika aktörer och professionellt genomförda konstprocesser.

Byggnadsanknuten konst

Med byggnadsanknutna verk menas integrerade konstnärliga gestaltningar som samverkar med den arkitektoniska utformningen och är beroende av ett nära samarbete mellan konstnär och arkitekt.

Exempel på byggnadsanknuten konst:

- Större identitetsskapande insatser som till exempel uppstår i samarbeten mellan konstnär, arkitekt och landskapsarkitekt. Dessa insatser är konstverk som är specifikt framtagna för en plats där det inte är helt självklart var konsten börjar och arkitekturen slutar (eller tvärtom).
- Byggnadsintegrerade eller platsspecifika konstverk som kan bestå av både fristående konstverk och tillägg i arkitekturen och i landskapet.
- Processer där konstnären agerar konsult i en större arbetsgrupp. I dessa fall skapar inte konstnären ett eget färdigt verk utan medverkar vid utformningen av platsen. Det kan vara både integrerat i arkitekturen och/eller i landskapet, orienteringsskapande gestaltningar genom konstnärlig kompetens vid val av färg och material, utformning av tekniska detaljer och funktioner.
- Det kan också vara med olika "installationer" som ljus, ljud, orientering, delar av eller formgivning av platsen, mönstersetting, mark och golv eller möbler.

Institutionskonst

Uppsala kommun planerar ny offentlig konst för verksamheter i området. Det kan röra sig om exempelvis skolor, förskolor och gymnasieskolor som får ny konst. Verksamheterna får ofta både byggnadsanknuten konst men också en konstkollektion bestående av konstverk från kommunens offentliga konstsamling såsom måleri, grafik och skulptur men också video eller ljus/ljudkonstverk. Konstkollektionens placering planeras i samråd med arkitekterna.

Befintlig konst i Ulleråker

I området finns flera befintliga konstverk såsom Solglimt från 1946 av Astri Taube som står utanför den gamla hospitalbyggnaden, och Kronkällan från 1994 av Istvan Varga som finns i Lindparken. Konstnären Birgitta Muhr finns resresenterad vid Ekuddens förskola med konstverket Guld och gröna ärtor från 2007. Vid Lundellska skolan finns byggnadsintegrerat måleri av konstnären Ann Blom och Anna Klein samt glaskonstverk av Jan Ewemo i matsalsbyggnaden. Skolan har också en omfattande konstkollektion med konstverk av bland andra Hilma af Klint, Hanna Ljungh, Olle Baertling, Ulla Wennberg, Ulf Stålhane och Kristina Benght. Flera konstverk övergick från Uppsala läns landsting till Uppsala kommuns ägo i samband med försäljningen av Ulleråkerområdet 2015. Samtliga konstverk ingår i Uppsala kommuns offentliga konstsamling.

Konst för alla i det nya Ulleråker

I den nya stadsdelen Ulleråker kommer människor med olika behov av stimulans, gemenskap, enskildhet och med olika erfarenheter, tillhörighet, kön, åldrar, inkomstnivåer och bakgrund att bo. Det är viktigt att arbeta fram konst av olika slag som kan intressera och beröra många och olika grupper och individer. Det innebär inte att all konst kan passa eller behöver uppskattas av alla. ■

Skulpturen Solglimt av Astri Taube.
Foto: Uppsala kommun

Grinden till kyrkogården i Ulleråker.
Foto: Sara-Vide Ericson

Ulleråkers historia

Ulleråker har en rik historia som sträcker sig långt bak i tiden och som på många sätt fortfarande finns närvarande genom vägar, parker och landskap. Kronans makt i Uppsala har varit präglade för Ulleråkers utveckling. Ett exempel på det är den raka tillfartsvägen Dag Hammarskjölds väg som byggdes under 1600-talet på uppdrag av Drottning Kristina utifrån den nya stadsplanen. Vägen skapar tillsammans med Fyrisån stadens bärande stråk och berättar om stadens betydelse i historisk tid. Det finns ingen motsvarighet i hela Sverige. →

Kronparken har sitt ursprung från 1600- och 1700-talen när ett sammanhängande skogsområde anlades som kunglig jaktpark. På 1700-talet byggdes ett Kronbränneri i nordöstra delen av Ulleråker med närhet till ett källflöde nära Fyrisån som gav möjligheter till transporter. Kronbränneriet genererade under en tid betydande inkomster till staden och kronan. Nedanför åsen mot ån finns i dag byggnader som har tillhört Kronbränneriet i en parkmiljömark med ädellövträd i alléer och dungar.

I Ulleråker finns också det öppna jordbrukslandskapet vid Ultuna och Kungsängen som representerar kronans markinnehav under medeltiden och den statsägda skogen längs Kron- och Ultunaåsen. Området är en del i upplevelsen av Uppsala stad med slott och kyrka när man närmar sig staden från söder.

Under tidigt 1800-tal flyttar delar av stadens sjukhusverksamhet ut till Ulleråker som en önskan att skilja de kroppsligt sjuka lasarettpatienterna från de psykiskt sjuka hospitalpatienterna. Att hospitalsverksamheten lades utanför staden skapade möjligheter att driva hälsofrämjande verksamhet genom utevistelse och trädgårdsodling i enlighet med tidens vårdideal. Hospitalsverksamheten skulle sen prägla utvecklingen av Ulleråkerområdet genom att byggas ut i etapper.

År 1900 invigdes nya hospitalbyggnader. Tidigare hade det hetat Uppsala Centralhospital men 1900 bytte det namn till Uppsala Hospital och Asyl. Hospitalet som var den äldre delen härbärgerade de patienter som bedömdes som botbara. Asylen, som var den nya delen, var till för kronikerna. "Asyl står ursprungligen för fristad, tanken var att ordna en fristad där de sjuka kunde få vistas resten av livet och där man skulle ordna det så drägligt man kunde för dem. Ur det perspektiv vi har idag, när vi ser tillbaka på många av de behandlingsmetoder som förekom är det en hel del som kan uppfattas som ren sadism. Den grundläggande idén har dock alltid varit att man vill hjälpa människor som har det svårt men man gjorde det utifrån de kunskaper och förutsättningar som fanns under den tiden. Idag är det tydligt att man många gånger kom väldigt snett men man arbetade i en övergripande tro om att man hjälpte. Många i personalen bodde på området och in på 1950-talet var allting inhägnat. Det var ett eget litet samhälle, inte helt självförsörjande, men mycket av det som behövdes var det patienterna som producerade i ett eget jordbruk, egna fruktträdgårdar och med viss djurhållning. Man hade verkstäder av olika slag där patienterna arbetade."⁴ →

4. Intervju med Urban Josefsson, Museichef på Medicinhistoriska museet Uppsala

Sjukvårdspersonal och patient i
juldekorerad sjukhussal, Asylen, Ulleråkers
sjukhus, Uppsala, sannolikt 1920-tal.
Foto: Östlings foto/Upplandsmuseet

På 1990-talet inleddes en ny era för Ulleråker. Sjukhusverksamheten avvecklas successivt och området omvandlas till ett mer renodlat bostadsområde. Äldre strukturer och kulturhistoriskt värdefulla byggnader har byggts om och kompletterats med nya flerfamiljshus, cirka 700 lägenheter under 20 år. Ulleråker är i dag en del av riksintresset för Uppsala stad med en stark inverkan på centralmakten, kyrkan och lärdomsinstitutioner från medeltiden fram till i dag.

Historiska värden

De värden som berörs i Ulleråker är centralmaktens och lärdomsstadens bebyggelse och miljöer, kronogodsens ängsmarker utmed Fyrån, Dag Hammarskjölds väg som tillfartsväg från 1600-talet och stadens silhuett från infarter och vägar. Även Ulleråkers sjukhus Hospitalet har stora arkitektoniska, medicin- och arkitekturhistoriska värden. ■

”Ulleråker är i dag en del av riksintresset för Uppsala stad med en stark inverkan på centralmakten, kyrkan och lärdomsinstitutioner från medeltiden fram till i dag.”

KUR-Konst Ulleråker

Tema: FARVATTEN – DROPPA, FORSA, STÄNK

Temat KUR – konst Ulleråker, utgår från ett övergripande helhetsperspektiv med människan i centrum och kopplingar till hälsa och läkande. KUR bygger vidare på den vision för gestaltning, natur och miljö som har varit med i utvecklingen av Ulleråker och främst med fokus på vattnets betydelse. Temat ska tolkas i vid bemärkelse och i bästa fall öppna upp för associationer och skapa länkar mellan konsten och ett långsiktig hållbarhetstänkande. —————→

Vattnets påverkan i våra liv

Vatten är en förutsättning för liv och ett grundelement i vår värld. Det finns i olika former och har genom historien varit symbol för både liv och död på ett konkret och mytologiskt plan och en inspirationskälla för många. Det finns i våra drömmar och i verkligheten och fungerar som metafor i oändliga variationer. Stilla vatten med slingrade växter, svarta blänk, orörlig yta, levande vatten, oroligt vatten och våldsamt vatten. Dess transformativa förmåga, att stelna och förångas.

Vattnet är en nödvändighet

Vatten speglar omvärlden, det sätt vi väljer att skapa ett samhälle och den respekt vi har för andra. Vattenbrist världen över är ett faktum och ett problem som kommer att växa sig större under de kommande åren. År 2025 beräknas cirka 2 miljarder människor leva i områden som präglas av vattenbrist och två tredjedelar av världens befolkning kommer att påverkas av det otillräckliga vattenbeståndet. Detta främst till följd av överkonsumtion, tillväxt och klimatförändringar. Det vatten vi dricker i dag har varit i omlopp i flera hundra miljoner år. Sötvattennivåerna har alltid varit relativt stabila men i och med en explosionsartad populationstillväxt står vi inför en kris. Vem tillhör vattnet egentligen och vilka är det som drabbas för att andra ska kunna upprätthålla sin livsstil?

Temat i området

Farvatten ligger till grund för konstprogrammets tema men också vattnet som kur. Heliga källor har historiskt sett varit viktiga både i Norden och i världen. De har besökts av människor som har velat skölja bort sina synder och tillfriskna från sjukdomar. Även om det i modern tid tagit sig nya uttryck så har tron på dessa källors livgivande och kurerande kraft hängt kvar. Under 1800-talet var kurbad och hälsokällor populära och i dag är spa populärt. I hospitalvården på Ulleråker användes långa bad som metod för att lugna våldsamma och orosfyllda patienter.

Vattnet flyter både bildligt och faktiskt över området, för med sig historien och bereder plats för det nya. Vattnet blir också en metafor för en plats i förändring. Förhoppningen är att temat ska fungera som drivkraft och stimulans när det kommer till konsten och konstprojekten i Ulleråker. Temat har självklara samband med vår existens och de frågor som väcks i koppling till vatten är angelägen problematik för oss alla.

Fotografi från Sara-Vide Ericsons konstnärliga förstudie "Vattenlös" i Ulleråker.
Foto: Christina Hillheim

Vy över gamla hospitalbyggnaden
Foto: Stewen Quigley

Uppsalaåsen

Uppsalaåsen, som går i nord-sydlig riktning genom hela Uppsala, passerar genom Ulleråkers centrala och östra delar. Åsen är en mäktig formation som beräknas innehålla 100 miljarder kubikmeter vatten. Grundvattentäkten i åsen är Uppsala tätorts enda dricksvattentäkt och den försörjer mer än 150 000 människor med dricksvatten varje dag året om.

Fyrisån

Området kring Fyrisån utgör ett flackt landskap som riskerar att svämma över vid mycket regn eller stora vattenflöden. Det gäller framför allt lågområdena öster om Fyrisån och i samband med regn som beräknas återkomma i 100-årsintervaller. Områden väster om Fyrisån beräknas endast påverkas av ett så kallat högsta flöde. Sannolikheten för att ett högsta flöde ska drabba området är mycket låg. I ett förändrat klimat väntas generellt högre vinterflöden och lägre sommarflöden i ån.

Även i Ulleråker gör alltså vattnets dualistiska natur sig påmind. Det finns där i form av en nödvändighet samtidigt som det är en påminnelse om mänsklighetens maktlöshet inför det som är större. Uppsalaborna är direkt beroende av tillförseln av dricksvatten men blir vattnet förorenat eller översvämmas Fyrisån förvandlas det oumbärliga till ett hot.

”Genom att tydligt lyfta fram konstnärliga perspektiv och synliggöra dem i form av platsspecifika gestaltningar kan den offentliga konsten vara en berikande del i ulleråkerbornas vardag och en självklarhet i stadsdelen.”

Behovsprogram för konstnärlig gestaltning i Ulleråker

Den konstnärliga gestaltningen ska vara integrerad i stadsbyggnadsprojektet och skapa en helhet för området som förstärker platsens identitet. Konsten samspelar med den arkitektoniska gestaltningen. Ulleråker är en plats med närhet till värdefull natur- och vattenmiljö. Hela naturområdet har till stor del under 1900-talet och fram till i dag fungerat som rekreationsområde. I projektet satsar man på en hållbar miljö där man bevarar platsens karaktär och immateriella kulturarv, samtidigt blir kollektivtrafiken och det urbana livet en självklarhet. Genom att tydligt lyfta fram konstnärliga perspektiv och synliggöra dem i form av platsspecifika gestaltningar kan den offentliga konsten vara en berikande del i ulleråkerbornas vardag och en självklarhet i stadsdelen. Konsten kan utmana och ge unika perspektiv och konstupplevelser samtidigt som den väver ihop platsens historia med samtiden.

Hållbar stadsmiljö

Ulleråker ska enligt planprogrammet från 2016 ge plats för 7000 nya bostäder, infrastruktur och service. För att utveckla en hållbar stadsmiljö är det viktigt med ett hållbarhetsbegrepp som även innebär sociala och kulturella dimensioner. Ett sätt att göra det är att utveckla ulleråkerprojektets fokusområden. Tre områden som tidigare har pekats ut är god stadsmiljö, hållbar vattenmiljö och hållbara vardagsresor. Kommunen har i samband med markanvisningar ställt krav på att aktörer som söker markanvisning särskilt arbetar med dessa hållbarhetsfrågor. →

Stadsdelen byggs på Uppsalas dricksvattentäkt, vilket ger särskilda förutsättningar för hur byggnader, gårdar och infrastruktur i området får projekteras, byggas och förvaltas. För Ulleråker kommer det även att finnas ett antal områdesspecifika kriterier för planering och byggnation. Det kan gälla normer och riktlinjer för att tillgodose bland annat kvaliteter för grönytor på gårdar, hållbar avfallshantering, energi- och klimatmål, god gestaltning, social hållbarhet med mera. I utvecklingen av den nya stadsdelen måste bebyggelsen utformas på så sätt att grundvattnet inte förorenas och den ekologiska och kemiska statusen försämras i Fyrisån. För mer information om stadsutvecklingsprojektet se www.uppsala.se

Samverkan med byggaktörer

Den offentliga konsten är en del av kommande arkitekt- och markanvisningstävlingar. [Här kan byggaktörer delta tillsammans med kommunen för konstansatsningen i området](#) samt föreslå egna konstprojekt utifrån konstprogrammet. Konstprogrammet är det styrdokument som ligger till grund för konstnärligt arbete i området. Byggaktörerna kan i tävlingskedje visa hur de tänkt uppfylla kriterierna i konstprogrammet. Konstansatsningarna regleras i markanvisningsavtal och köpeavtal. Den offentliga konsten kan utifrån sådana förutsättningar verka för en helhetsgestaltning av hög kvalitet i livsmiljöerna. ■

”Här kan byggaktörer delta tillsammans med kommunen för konstansatsningen i området. . .”

Platser för konstnärliga uppdrag

Vattentornet

Vattentornet är en välbevarad äldre byggnad av arkitektur- och sjukhushistoriskt intresse. Det ritades och byggdes år 1900 av arkitekten Axel Kumlien. Platsen utvecklas som en del av Lyrikparken och utpekades som en aktuell plats för ny konst. Konstnären Camille Norment har gjort en konstnärlig förstudie som ligger till grund för kommande uppdrag i parken. I parken kommer lek och aktivitet att bli viktiga inslag. Läget intill kollektivtrafikstråket och viktiga cykelstråk gör att platsen är lättillgänglig och en viktig del av den gröna stadsbilden.

Torgytor

Offentlig konst blir en del av nya mötesplatser i Ulleråker dit torgytor och hållplatslägen för kollektivtrafik är en del. Runt torgen planeras dagligvaruhandel, mindre butiker, caféer, restauranger och service i husens bottenvåningar. Även biblioteks- och kulturverksamhet kan bli aktuellt i nära anslutning. Torgytorna har olika storlekar och kan ha en öppen torgdel och grönnare delar med träd, vatten och möjlighet till lek.

Vattentornet är fokus i Camille Norments konstnärliga förstudie som pågick mellan 2018–2020
Foto: Camille Norment

De gamla tallarna och lärkträden får leva vidare som konst i området. På bilden syns konstnären Lies-Marie Hoffman.
Foto: Henning Lemcke

Tallstråket

I Kronparkens skogsparti väster om Norra sjukhuset finns det ett tallbestånd som Olof Rudbeck lät plantera på 1600-talet. De är cirka 25 meter höga och har en stamomkrets på 275 centimeter. Det gör att de har ett stort botaniskt värde. Kronparkens äldsta historia är oklar, men tallar lär ha vuxit här redan på 1500-talet. År 1773 utökades det militära området vid Polacksbacken. Då lät Gustav III fridlysa Kronparken till "prydnad för Uppsala slott". Det var troligen det första naturområdet som blev fridlyst i vårt land. År 1949 blev ett område på 7,5 hektar av Kronparken avsett som domänreservat. När stora delar av reservatet överläts till landstinget förlorade reservatet sitt skydd. En liten remsa väster om den tidigare spårvägsbanken har fortfarande kvar sitt skydd i reservatet på landstingets mark. De flesta av tallarna på Ulleråker är ungefär 200 år gamla. Ett egendomligt drag hos tallarna i Kronparken är att många av träden är dubbelstammiga eller flerstammiga. Nästan alla dubbelstammiga träd är äldre än 200 år. Orsaken till dubbelstammigheten är troligen att hela kottar har sätts. Plantor grodde sedan från samma kotte och så småningom växte de ihop. Det här sättet att så tallfrön har använts från mitten av 1700-talet.⁵

Begravningsplatsen

Ulleråker kyrkogård är förmodligen Uppsalas minst kända begravningsplats. Platsen är vackert och stilla inringad av skog och en stenmur och ligger i närheten till Ulleråkers sjukhus. Omkring 1 300 personer har genom åren gravsatts där, mestadels patienter men även personal. Träkorsen som förr utmärkte avlidna patienters gravar, är sedan länge borta. I dag finns endast 12 gravstenar över döda patienter bevarade. Upsala hospital och asyl begärde att få bygga en egen begravningsplats i anslutning till sjukhuset eftersom det var en del av sjukhusets ansvar. Begravningsplatsen invigdes 1909. Stenmuren som ramar in kyrkogården byggdes av personal och patienter och var klar 1932. Den sista patienten gravsattes 1954 men i personalgravarna har det gravsatts senare, så sent som 2009. →

5. Harry Passad om Tallbeståndet från text i Uppsalamaterial.

Begravningsplatsen på Ulleråker är en förlängning av det samhälle som mentalsjukhuset skapade. Patienterna hade knappt någon kontakt med yttervärlden. Gravarna längs muren är personalgravar, vilket symboliskt kan betraktas som att personalen vakar över sina patienter, även efter döden. Kyrkogården sköttes av arbetslag av patienter och vid en patientbegravning närvarade i princip bara en präst, personal och andra patienter.⁶

”De flesta patienter som begravdes på sjukhuskyrkogården lever dock inte kvar i någons minne och fick inte ens när de var i livet besök av några anhöriga. På den tiden betraktades mentalsjukdom än mer än i dag som något skamligt.”⁷

Platsen utpekas för ny offentlig konst för att med varsamhet och eftertanke hedra de begravda och bevara gravplatsens historia och unika karaktär i Ulleråker. Konstnärlig gestaltning kan levandegöra platsen och koppla ihop historien med den framtid som utvecklingen av Ulleråker innebär.

6. <https://www.svenskakyrkan.se/upsalakyrkogardar/ulleraker-kyrkogard>
7. Sposs, Å, Uppsalas okända kyrkogård, UNT 2008/07/28

Årummet

På 1600-talet tillhörde de låga markerna ner mot Fyrisån Ulltuna Kungsladugård. De var en inhägnad slätteräng som gav stora mängder hö. Vid området som senare blev ett kronobränneri, låg en ruddamm. Dagens öppna mark ner mot ån överensstämmer med 1600-talets slätteräng.⁸

Naturmiljöerna mot Fyrisån domineras av tidigare odlingsmarker som är omgivna av äldre alléer och dungar med ädellövträd. Åsslutningen mot ån är till största delen skogbevuxen med en blandning av gammal tall, ädellövträd, lärk och ädelgran. Park- och trädgårdsanläggningarna i årummet har historiskt sett varit omfattande anläggningar då sjukhusområdet var självförsörjande. De användes också för patienternas välbefinnande och tillfrisknande.

Åstråket i Ulleråker har mycket stor potential att utvecklas till ett park- och aktivitetsområde. Det stråk som löper längs Fyrisåns västra strandkant är mycket populärt och har ett starkt identitetsvärde för hela Uppsala. Stråket kopplar samman Ulleråker med Uppsalas centrala delar i norr och med stora naturområden och Ekoln i söder. Den upprustning av parkmiljön och åstråket som föreslås tar tillvara områdets befintliga och kulturhistoriskt viktiga kvaliteter samtidigt som nya funktioner som dagvattendammar, idrottsplaner, utegym, lek och aktivitet och odlingsmöjligheter integreras. Stora öppna gräsytor mellan Hospitalet och ån passar för större evenemang som kan ta plats i området. ■

8. Lundgren, P, Kulturhistorisk utredning av Ulleråkerområdet Kronåsen 3.1, Bondkyrko socken, Uppsala kommun, s.8

